

ÖZELLEŞTİRME VE ELEKTRİK ENERJİSİ SEKTÖRÜ

Teoman ALPTÜRK-TMMOB ve EMO Başkanı

Ülkemizde son zamanlarda kamu işletmelerinin verimliliğini artırmanın ve kamu harcamalarını minimize etmenin çözümü olarak özelleştirme görülmektedir. Örneğin, istihdamı küçültmek için sözleşmeli personel statüsü geliştirilmiştir. Sanayi ve enerji yatırımlarında yabancı sermayeyi çekebilme için belki de dünyada ilk defa olarak yap-işlet-devret formülü ortaya atılmıştır. Elektrik enerjisi sektöründe de özelleştirme aracı olarak 3096 sayılı yasa çıkarılarak bu alan yerli ve yabancı sermaye şirketlerine açılmıştır. Bu bağlamda zaten ayrıcalıklı konumda olan bir-iki şirket yasanın çıkışından dört yıl sonra özelleştirilmiştir. Bunun dışındaki önemli gelişme de ithal kömürlü yap-işlet devret formülüyle yapılması öngörülen termik santrallerdir.

Aslında dağıtım şebekeleri işletmeciliği hiçbir sermaye grubuna çekici gelmemektedir. Dağıtım şebekelerinin şehirlerdeki bölümleri, alınan "tesise iştirak bedeli" nedeniyle zaten halkın ortak malıdır. Yasal sorunlar doğuracak bir konudur.

Ben burada tek tek sorunlar yerine genel sistem açısından yaklaşıp işin felsefesine değineceğim. Önce bugüne kadar ki durumu ele alıp daha sonra bugün için görüşlerimizi dile getireceğim.

BUGÜNE KADAR...

Elektrik enerjisi, sosyal yaşamın ve de özellikle sanayileşmenin itici gücü, vazgeçilmez unsurudur. Ekonominin bu çok önemli alt yapı sektörü olan elektriğin en belirgin özelliği, depo edilemeyişi, gereksinimin olduğu anda ve gereksinilen kadar üretilmesi zorunluluğudur. Bu nedenle elektrik üretimi ve bu üretimin tüketicilere ulaştırılması için gerekli iletim ve dağıtımda eşgüdümü, merkezi bir planlamanın önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Eğer bu eşgüdüm ve planlama sağlanamaz ise ya gereksinimden fazla üretim tesisi yapılır ya da tüketimi karşılayacak kadar üretim-iletim tesisi yapılmaz ülke karanlıkta kalır, sanayi çalışmaz duruma gelir. Geçmişte bunların hepsi ülkemizde yaşanmıştır. Bir yanda meskenlerde karanlık gezdirilirken bir yanda da sanayi tüketicilerine verilen elektrik enerjisinde % 50'lere varan kısıtlamalara gidilmiştir. Bugün de elektrik enerjisi üretim kapasitesinin fazlalığından sözedilerek yabancı ülkelere elektrik satılacağı ifade edilmektedir. Tüm bunlar eşgüdümsüzlük ve plansızlığın açık itiraflarıdır. 1970'lerin başına kadar elektrik enerjisi sektörünün tek elde toplanması ve devlet tekelinde olması tartışılmıştır. 15.7.1970 tarihinde T.B.M.M.'de Türkiye Elektrik Kurumu yasası çıkarılarak bir ölçüde elektrik enerjisi faaliyetleri devlet tekelinde toplanmıştır. Bu karar alınırken en önemli gerekçeler olarak aşağıdaki maddeler belirtilmiştir:

1. Elektrik enerjisi temel yapı unsurudur
2. Özel şirketler kâr amacıyla kurulurlar
3. Özel şirketlerle enerji sektörü dağınık bir yapı özelliği

kazanır ve ulusal şebekenin işletmesinde önemli zorluklar çıkar.

4. Dağınık yapı ve işleyiş, malzeme kullanımında standartlaşmayı önler.

5. Amacı kâr olan özel kesim, varolan kaynakların en elverişli ve kârlı olanlarına talip olacaktır.

Gerçekten de burada belirtilenlerden bir bölümü Türkiye Ulusal Elektrik Sisteminde yaşanmıştır. Örneğin, üretim yetersizliği nedeniyle tüm ülkede elektrik enerjisi kısıtlamaları yapılırken Çukurova Elektrik A.Ş.'ne ait 700 milyon kwh üretim kapasitesine sahip Mersin Termik Santralına kısıtlı üretim yaptırılmıştır. Adı geçen santral 1979 yılında 477 milyon kwh, 1980 yılında 395 milyon kwh, 1981 yılında 544 milyon kwh elektrik enerjisi üretmiştir. Çünkü fuel-oil'den elektrik enerjisi üretim maliyeti yüksektir. Mersin Santralının üretimi şirketin kârını olumsuz etkilemektedir. Şirketin kuruluş mantığı içinde bu santralın üretiminin azaltılması doğru bir karardır. Ancak aynı yıllarda Türkiye'de 1,5 milyar kwh'in üzerinde elektrik kısıtlaması yapılmakta, Türkiye Elektrik Kurumu santralleri tam kapasiteyle çalışmaktaydılar. ÇEAŞ'nin elektrik satış tarifeleri Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığınca onaylanmakta ve onay sırasında fuel-oile dayalı üretim yapan Mersin Termik Santralının 200 milyon kwh noksan üretim yapması haklı görülmekteydi. Bu konu yukarıda belirtilen gerekçelerin haklılığının kanıtıdır.

Ayrıca daha önce ayrıcalıklar tanınarak kurulmuş olan özel elektrik şirketleri hep hidrolik enerjinin bol ve ucuz olduğu bölgelerde yer almışlardır. Çukurova Elektrik A.Ş., Antalya-Kepez Havalisi Elektriklendirme A.Ş. Türkiye'nin güneyindeki hidrolik potansiyeli paylaşmışlardır. Kurulup çalışma olanağı bulamayan Ege Elektrik, Demirköprü hidroelektrik santrali tesislerine, Kuzeybatı Anadolu Elektriklendirme A.Ş.'de Sarıyar hidroelektrik santrali tesislerine dayanmakta idi. Hidroelektrik tesislerin işletme kolaylığı ve ucuz elektrik elde etme olanakları özel sektörü kendine çekmiştir.

Aslında elektrik enerjisi alanındaki faaliyetlerin özel sektör aracılığıyla yürütülmesi birkaç kez daha denenmiştir.

Cumhuriyet öncesi döneminde, şehirlerin elektrik gereksiniminin karşılanması bir bayındırlık hizmeti sayılmıştır. Ve diğer alanlarda olduğu gibi elektrik enerjisi faaliyetlerinin de özel şirketler eliyle yürütülmesi yoluna gidilmiştir. 1910 yılında "Kamu yararına ilişkin imtiyazlar" konusunda bir yasa çıkarılarak Macar Ganz Elektrik Şirketine ilk ayrıcalık tanınmıştır. Şirket bir yıl sonra bir Macar ve Belçika Bankasıyla birlikte "Osmanlı Elektrik A.Ş." adıyla bir şirket kurmuştur.

Kurtuluş savaşından sonra 17.6.1923'de yapılan bir sözleşmeyle şirket, tüm hak ve çıkarlarını yeni hükümete devretmiştir.

Daha sonra, İstanbul'da kurulan bu ortaklık benzeri, İzmir, Adana, Bursa, Edirne ve Gaziantep gibi şehirleri-

mizin elektrikleştirme işleri için de özel ortaklıklara ayrıcalıklar tanınmıştır.

Bu ayrıcalık sözleşmelerinde şirketler elektrik satış fiyatlarını sağlam temellere bağlamış, para değerinin düşmesi, mal ve işçilik giderlerinin artması durumunda elektrik satış fiyatlarını altın esasına göre yükseltmek yoluna gitmişlerdir. Daha sonraları özel ayrıcalıklı şirketlerin çıkarları doğrultusundaki istekleri karşısında Cumhuriyet hükümetleri, bu şirketlerin satın alınması yoluna gitmişlerdir. 1938-1944 yılları arasında bu şirketlerin elindeki tesisler satın alınırken, bir yandan da ETİBANK, Elektrik İşleri Etüd İdaresi gibi kurumlar kurularak hizmetlerin tek elde toplanması için ilk adımlar atılmıştır.

Ancak 1950 yıllarında enerji politikasında önemli bir değişiklik yapılarak elektrik enerjisi işletmeciliğinde yeniden özel şirketlere dönülmüştür. Bu bağlamda;

- Kuzeybatı Anadolu Elektrikleştirme T.A.Ş.
- Ege Elektrik A.Ş.
- Çukurova Elektrik A.Ş.
- Kepez ve Antalya Havalisi Elektrik Santralleri T.A.Ş.

kurulmuştur. Özel şirketlerin sermaye teminindeki güçlükleri nedeniyle bu şirketlerin en büyük ortağı Etibank olmuştur. Yukarıda belirtilen ilk iki şirket kuruluşlarını tamamlayamadıkları için faaliyete geçememişlerdir. Son iki şirket Dünya Bankası ve uluslararası finans kuruluşlarının yardımıyla varlıklarını bugüne kadar sürdürmüşlerdir.

1953 yılında toplanan "Birinci İstisari Enerji Kongresi" Türkiye'de elektrik enerjisi üretim, iletim ve dağıtım işlerinin, mali gücü yüksek ve dinamik bir merkezi kuruluşun elinde toplanmasının, ülke gerçekleri ve çıkarları bakımından uygun çözüm olacağı sonucuna varmıştır. 1970'lere kadar süren çaba ve çalışmalar sonucunda 1312 sayılı yasayla, "Türkiye Elektrik Kurumu" kurulmuştur. Fransa'da EDF, İtalya'da ENEL, İngiltere'de CEBG örnek alınarak elektrik enerjisiyle ilgili hizmetler bir çatı altında toplanmaya çalışıldıysa da tam bir başarı sağlanamamıştır. Buna rağmen Türkiye'nin güney bölgesi dışında elektrik hizmetleri tek elde toplanmıştır. Ve bu kuruluş bugün ülkeyi yaklaşık 14700 MW'lık bir kuruluş güce kavuşturmuş, Ulusal Enterekneksiyonu % 99,9 oranında tamamlamıştır.

BUGÜN....

1984 yılında çıkarılan 3096 sayılı yasayla Türkiye Elektrik Kurumu elektrik enerjisi sektöründe tekel olmaktan çıkarıldı. Türkiye'deki elektrik enerjisi üretim, iletim ve dağıtım hizmetleri yerli ve yabancı sermaye şirketlerine açıldı. Bu yasa değişikliğiyle özellikle de yabancı sermaye şirketlerine, uluslararası finans kuruluşlarına davetiye çıkarılmış oldu. 1910'lu ve daha eski yıllara geri döndü. 1984 - 1988 arasında bir tereddüt dönemi yaşandı. Bu sektörde istenen özelleştirme sağlanamadı. Ancak zaten özel ayrıcalıklı şirket konumunda olan iki şirketle Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı arasında bir anlaşma imzalandı. 70 yıllık yeni ayrıcalık sağlandı. Bu şirketler Çukurova Elektrik A.Ş. ve Antalya-Kepez Havalisi Elektrikleştirme A.Ş.'leridir. Adı geçen şirketlere eskiden varolan haklarına ek olarak dağıtım hizmetleri ve yeni santraller kurma hakları tanınmış oldu.

• Ben burada yalnız bu iki şirket açısından değil, genelde özelleştirmeye ilişkin bazı noktalara değinmek istiyorum. Eğer, Türkiye Elektrik Sistemi belli sayıda parçalara bölünüp özelleştirilmek isteniyorsa geçmişte yaşanmış önemli yanlışlıkları bir kez daha yaşayacağız demektir. Çünkü tüm dünyada küçük bölgesel işletmeler yerine tüm üretim iletim tesislerinin entegrasyonunu sağlayan yapılaşmaya gidilmektedir. Bu ya gözden kaçırılıyor ya hut da başka düşünceler söz konusudur.

Küçük veya parçalı işletmelerin çeşitli sorunları vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Her şirket kendi bölgesindeki işletme güvencesini sağlamak için kendi yedek (döner ve soğuk) gücünü bulundurmak zorunda kalacaktır. Bu da entegre bir sisteme göre daha fazla yatırım, daha fazla mali kaynak demektir.
2. Her şirket kendi sistemini yönetmek için ayrı bir genel merkez, sistem kontrol (yük tevzi) merkezleri oluşturmak zorundadır. Bu da ayrı bir yatırım ve para demektir.
3. Ayrı ayrı şirket bölgeleri kurulduğunda her elektrik şirketi sisteminin stabilitesini sağlamak, enerji kesintilerinde kendi bölgelerini toparlamak zorunda kalacaktır. Enerji kesintilerinin süresi uzayacak, bu esnadaki kayıpları telafi için gerekli çalışmalar üretim ve işletme maliyetini arttıracaktır.
4. Ülkenin tümündeki malzeme ve teçhizat standardizasyonunu sağlamak zorlaşacaktır.
5. Yeni tesisler için yatırımlarda güçlükler bir kat daha artacaktır.
6. Ülkedeki işletme güvenliği azalacaktır.
7. Personel ücretlerinde önemli bir azalma sağlanamayacaktır, çünkü bu alandaki personel ücretleri % 5 ile % 7 arasında değişmektedir.

Kaldı ki Türkiye'deki özel sermaye birikimi de bu alandaki yatırımları yürütmeye yeterli değildir. Bugün orta boy bir santralin maliyeti 100 milyarlarla, Karakaya, Keban boyutunda bir santralin maliyeti trilyonlarla ifade edilmektedir. Herhangi bir hidrolik santralin yapım aşaması ortalama 7 yıl, termik santraller ortalama 5 yıl sürmektedir. Hidrolik santrallerde su geliri üretimle doğrudan ilgili olup ülkemizde kararlı bir su geliri rejimi söz konusu değildir.

Bir diğer nokta ise su potansiyeli genellikle ülkenin doğusunda, kömür genellikle orta ve batı Anadolu'dadır. O takdirde kârlılığı sağlamak için özel önlemler mi alınacaktır? Veya özel sektör çoğunlukla hidrolik santrallara talip olduğuna göre hidrolik santralleri özel sektör, termik santralleri TEK mi işletecektir? Bu sorulara cevap vermek kolay değildir.

Üretim yedeği yukarıda da belirtildiği gibi çok önemlidir. Bugüne kadar entegre sistem örneği oluşturan İngiltere CEBG sistemindeki üretim yedeği oranı % 22'dir. Fakat parçalı işletmeyi tercih etmiş A.B.D.'de özel Newyork Power Şirketi sisteminde bu oran % 35'tir. Ülkemiz gibi kaynakları kıt bir ülkede entegre sistemden vazgeçmek üretim yedek tesislerine olan ihtiyacı artıracak, aşırı yatırıma neden olacaktır. D

ÖZELLEŞTİRME: TELEKOMÜNİKASYON VE ENERJİ SEKTÖRLERİNDEKİ ETKİLERİ

A. Nuran GÜNER

I- Oğuz Oyan: Özelleştirmenin Ekonomi Polisiği (*)

Kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesinde temel nedenin kamu harcamalarını daraltmak ve kamu işletmelerini özel sektöre devrederek verimlilik artışını sağlamak olduğu öne sürülmektedir.

Oysa gelişmiş kapitalist ülkelerde kamu harcamalarının milli gelire oranının, sanıldığı aksine, gelişmekte olan ülkelere yüksek olduğu ve ortalama % 50 civarında olduğu belirtilmektedir. Gelişmekte olan ülkelere ise bu oran ancak yarısı kadar olup Türkiye'de % 21.6 (1985), dış borç ve ana para ödemeleri hariç tutulursa % 19.5tir.

Kamu üretiminin GSMH'ya oranı ise örneğin İngiltere'de % 10-11.8 oranında seyrederken, Türkiye'de de 80'lerde ortalama % 11 olmuştur.

Türkiye'de toplam yatırımlarda kamu payı 1970'te % 45 iken, 1978'de % 49'a, 80'lerde ise % 60'a yükselmiştir. Ancak bu yükselme, reel artıştan çok, özel yatırımlardaki hızlı gerilemeden kaynaklanmaktadır.

Bu dönemde;

- KiT'lerin yatırım hedefleri öz kaynakların üstünde tutularak ek finansman kaynaklarını dış borçla sağlanmaya itilmişlerdir,

- 80'lerdeki daraltıcı politikalara rağmen pozitif büyüme oranlarını KiT'ler sağlamış ve dışa açılmanın gerektireceği yatırım profilini gerçekleştirerek özel yatırımların gerilemesini örtmüşlerdir.

KiT'ler için hazine desteğinin zaten en aza inmiş olduğunu da rakamlar ortaya koymaktadır. 1983'de bütçe transfer harcamaları içinde KiT'lerin

payı % 32 iken, 1986 yılında KiT'lere yapılan sermaye teşkili harcamaları % 3,4'e inmiştir. KiT'lerin Merkez Bankası kredilerinden aldığı payın ise;

1979'da	%	44
1983te	%	24.8
1984te	%	4.2
1985'te	%	9.4
1986'da	%	11.9

olduğu ve bu dönemde yalnızca TMO destekleme alımları için kredi açıldığı belirtilmektedir.

Türkiye'de 1984'e kadar kamu yatırımları içinde KiT'lerin payı hızla artarken, 1985'ten itibaren yerel yönetim ve fon yatırımları devreye girmiş, ancak 1987'de hâlâ yatırımları içinde KiT'lerin payı % 39 iken, yerel yönetimlerinki % 15 olmuştur.

KiT'lerin verimsizliği iddiasını ise, MPM tarafından yapılan bir araştırmaya çürütmektedir. Bu araştırmaya göre 80'li yıllarda KiT'lerin verimliliği özel sektörden yüksektir. Zaten satış gündeme geldiğinde de verimli olanlardan başlanacağı açıkça belirtilmektedir.

Özelleştirmenin öncülüğünü yapan İngiltere'de, 1980'lerdeki özelleştirme hareketine rağmen, 1980-1985 döneminde kamu harcamalarının GSMH içindeki payı sabit kalmıştır. Bu durumda "Özelleştirme" hareketinin kamu müdahalesinin boyutlarını küçültmekten çok biçimini değiştirdiği söylenebilir.

Özelleştirme ana planı (Morgan Bank Raporu)'nda, İngiltere'de özelleştirme yoluyla devlete gelir sağlama amacı güdüldüğünün açıkça ilan edildiği belirtilmiştir. Türkiye'de en az önemli amaç gelir sağlamaktır denirken, İMKB, başka borçlarına imkan kalmadığından, özelleştirmeyi zorunlu bulmaktadır.

Sermayenin tabana yayılması v.b. iddialarının ciddiyeti, Morgan Bank raporunda; KiT çalışanlarının düşük

gelir düzeyleri nedeniyle pay senedi alamayacaklarının belirtilmesiyle ortadan kalkmaktadır.

Aynı raporda, İngiltere'de British Telecom hisselerinin çalışanların % 96'sına satılmış olmakla birlikte, bu hisselerin toplamın sadece % 0.9 (binde dokuz)'unu oluşturduğu belirtilmektedir.

Özelleştirilen diğer bazı şirketlerin ilk satışta ve birinci yılın sonunda paydaş sayılarını gösteren rakamlarda hayli ilginçtir;

British Aerospace	: 158.000 - 26.000
Cable and Wireless	: 157.000 - 26.000
Amersham International	: 65.000-10.000

Bunlardan British Aerospace'in devlet payı dışındaki sermayesinin % 63'ünün yalnızca 143 paydaşa ait olduğu belirtilmektedir.

II- Telekomünikasyon Dünyasında Neler Oluyor ?(*)

Dünya telekomünikasyon pazarı yılda % 12 oranında büyüyor. Bu oranın % 5'i telefon ve teleks hizmetlerini, % 20'si ise katma değerli hizmetler dahil olmak üzere hizmetleri içeriyor. Pazarın parasal değeri 600 milyon dolar, Avrupa'daki en büyük ulusal pazar ise, bu toplamın % 6'sından fazla değil. 1980'lerin ilk yarısında telekomünikasyon cihazları için yapılan kişi başına harcama Avrupa'da 32 dolar, ABD'de 80 dolar ve Japonya'da 46 dolar. Bununla birlikte, Avrupa toplam pazarı dünya pazarının % 30'unu oluştururken üretimdeki payı ancak % 10. Bu rakamlar Avrupa'nın bilişim ekonomisinin geleceği açısından pek parlak sayılmıyor. Avrupa pazarı ABD ve Japonya'nın saldırısı altında.

(*) Telecommunications, October 1987'den derlenmiştir.

(*) Oğuz Oyan, Özelleştirmenin Ekonomi Polisiği, Bilim ve Sanat, Sayı: 82, Ekim 1987'de yayınlanan yazıdan özet.

Avrupa'nın uzun dönemli ekonomik sorunlarının; teknolojik durgunluk ve artan işsizliğin çözümlenmesinde, Avrupa Topluluğu iç pazarının bütünleşmesinin önemli kazanımlar sağlayacağı umuluyor. Üretimin büyük tek bir pazara yönelmesiyle maliyetlerin düşürülmesi ve sağlanacak fonların yeni teknolojiler alanında araştırma-geliştirme girişimlerini finanse etmekte kullanılması bekleniyor. Avrupa tek pazarının bütünleşmesi sürecinin 1992'de tamamlanması hedefleniyor.

AT'da telekomünikasyon alanında 1984'ten beri yürürlüğe konulan yönergelerle ulusal sınırların kademeli olarak açılmasına çalışılıyor. 1984'te ortak bir politika belirlenmesi ile ilgili yönergeyi, aynı yıl terminal cihazları ile ilgili kamu ihalelerinin Topluluk'un tüm ülkelerinden katılıma açılmasının ilk evresiyle ilgili yönerge izledi. Daha sonra ise, terminal cihazlarının tip onayının karşılıklı tanınması, ortak standartların oluşturulması, RACE (Avrupa'da ileri telekomünikasyon hizmetleri için A+G) ve STAR (ileri teknoloji hizmetlerinin az gelişmiş bölgelere ulaştırılması) programları, uydu yayınları ve tümleşik hizmetler sayısal şebekesi (ISDN) uygulamalarıyla ilgili ortak politikaların belirlenmesi konusundaki yönergeler yayınlandı.

Haziran 87'de ise uzun süreden beri beklenen Yeşil Rapor yayınlandı. "Telekomünikasyon Hizmetleri ve Cihazları Ortak Pazarının Gelişmesi" başlıklı Yeşil Rapor; terminal cihazları pazarının tamamen açılması, belirli temel hizmetler dışındaki hizmet pazarına aşamalı olarak açılması, telekomünikasyon idarelerinin alt yapı üzerindeki kontrollerinin sürmesi ancak idarelerin mevzuat düzenleme ve işletme yetkilerinin ayrılması, uydu yayınlarının liberalizasyonu, maliyete dayalı yeni tarife belirleme ilkeleri ve telekomünikasyon konusunda ortak bir Standard kuruluşunun oluşturulması konularını tartışmaya açmaktadır.

Bugün Avrupa ülkelerinde tarife, belgelendirme ve satın alma kuraları arasında önemli farklılıklar sürmektedir. Ancak bir yandan sö-

zü edilen ekonomik koşullar, öte yandan teknolojik gelişmelerin mevcut telekomünikasyon idareleri şebekelerinin olanaklarını aşması, ülkeleri yeni arayışlara zorlamıştır.

Bir çok Avrupa ülkesi bir yandan telekomünikasyon idarelerinin yasal düzenleme ve işletme yetkilerini ayırır ve yasal düzenleme yetkisini yeni oluşturulan kamu birimlerine verirken, öte yandan da kamu telekomünikasyon kuruluşlarının tekel konumunun kaldırılıp özelleştirilmesine ve yönelmiş rekabetçi ya da rekabetçi olmayan bir düzenlemeyle birden fazla işletmecinin bu alana girmesine izin vermişlerdir.

Özelleştirmede öncülüğü İngiltere yürüttü. Bu akıma en şiddetle direnen ise F.Almanya oldu. Telekomünikasyon hizmetinin doğal bir tekel olduğunda ısrar eden DSP (Deutsche Bundespost), dünyanın en modern şebeke altyapılarından birini oluşturmuştu. Bununla birlikte, bazı tarifelerin komşu ülkelere neredeyse iki katı yüksek olması ve şebekeden yararlanma ve cihaz bağlama konusunda çok sıkı kısıtlamalar olması nedeniyle, liberalizasyon için ABD ve Avrupa Topluluğu'nun yoğun baskısıyla karşılaştı ve sonunda ses-telefon hizmetleri DBP'nin tekelinde kalmak üzere, terminal cihazları ve katma değerli hizmetlerin tam olarak açılmasına karar verildi. Özelleştirme dalgası değişik ölçülerde ve farklı uygulamalarla da olsa bütün Avrupa'yı sardı.

Gene 1992 hedefine dönük olarak, Avrupa'da, daha büyük ve etkili gruplar oluşturmak üzere, şirketler arası birleşmeler hızlandı, bu eğilim telekomünikasyon alanında da etkili oldu.

İngiltere'de telekomünikasyon kuruluşu British Telecom (BT), 1984 yılında özelleştirildi, ayrıca BT'un yanında ikinci bir şirkete Mercury Com'a da yetki verildi. ABD'de de olduğu gibi İngiltere'de de, özelleştirmeye, rekabet yaratarak cihaz ve servis pazarının canlandırılması amaçlanmıştı. Bu görüşü destekleyenler İngiltere'de büyük teknolojik gelişme olduğunu öne sürerken, aksi görüşü savunanlar BT'un bir kamu tekelinden özel tekele dönüş-

tüğünü ve önemli bir rekabet yaratılmadığını dolayısıyla hizmet kalitesinde iyileşme olmadığını belirtmektedirler.

Önem olarak, tarifelerle hizmet kalitesi arasında ilişki kurulması ve sözleşmelere, yeni kurulacak tesislerle ilgili olarak ortaya çıkacak gecikmeler için sorumluluk yükleyici hükümler getirilmesi tartışılmaktadır.

BT'nin % 49.8 hissesi hala kamu mülkiyetinde olup bu hisselerin satılması bu tartışmalar yüzünden gecikmektedir.

III- İngiltere'de CEBG Nasıl Özelleştiriliyor ? (*)

Özelleştirme İngiltere Enerji Bakanı Cecil Parkinson için her zaman öncelikli bir hedefti. British Telecom'un hizmetlerinden ve British Gas'ın fiyat politikasından şikâyetler, yeni bir özelleştirilmiş tekel yaratmayı politik olarak imkânsızlaştırmıyordu. Bu satış zedelenen özelleştirme imajını kurtarmalı ve hisse senedi pazarı ölçütlerinin ötesinde bir başarı sağlamalıydı. Aynı zamanda elektrik endüstrisinin satışı Parkinson'u, hükümetin vergi indirim politikasının bir sonraki evresi için baş fon yaratıcı konumuna getiriyordu.

Parkinson bu satışın 20 milyon sterlin getireceğini belirtiyordu.

Özelleştirmeden önceki 8 ayda Parkinson, diğer özelleştirme uygulamalarından farklı olarak, yoğun bir öneri ve lobcilik faaliyetiyle karşı karşıya kaldı. Hatta bir noktada CEBG yöneticilerinin kamuoyu önünde konuyu tartışmalarını yasakladı. Akademisyenler, sanayiye özelleştirmeye yönelik olarak yeniden yapılandırmak üzere önerilerini içeren bir çok yayın yaptılar.

Yayınlanan kararnamenin teknik, politik ve progradik koşulları dengelemeye çalışan bir metin olduğu belirtilmektedir.

CEGB (Merkezi Elektrik Üretim Kurumu)'nun satışıyla ilgili kararname-

(*) İngiltere'de CEBG'nin satışıyla ilgili kararnamenin yayınlandığı günü izleyen 26 Şubat.1988 tarihli The Guardian', 'The Independent ve diğer gazetelerden derlenmiştir.

nin ana yaklaşımları şöyle özetlenmektedir;

- CEGB üretim kapasitesi iki şirkete bölünecektir. Küçük CEGB, kapasitesinin % 30'una sahip olacak ve bir nükleer kapasitesi bulunmayacaktır. Bu küçük şirketin ve CEGB'nin geriye kalan bölümünün hisseleri satışa sunulacaktır.

- İngiltere ve Galler'deki 12 ayrı dağıtım birimi ayrı ayrı şirketler olarak özelleştirilecek ve her biri kendi bölgesini beslemekle yükümlü olacaktır.

- Ulusal iletim şebekeleri CEGB'nin denetiminden alınacak ve 12 dağıtım şirketinin ortak olduğu ayrı bir şirketin denetimine verilecektir.

- Enerji sektöründeki özel şirketlerin, ürettiği enerjiyi dağıtım şirketlerine ya da ulusal şebekeye satmak üzere, enerji santralleri kurmaları teşvik edilecektir.

- Yönetmeliklerin düzenlenmesi işini Elektrik Üretimi Genel Müdürlüğü yürütecek ve fiyatlar ile hizmet standartlarını belirleyecektir.

- Nükleer enerji endüstrisinin geleceği, dağıtım şirketlerinin fosil yakıtlar dışındaki üretimlerinin minimum bir bölümünü (bu minimumun % 20 olacağı belirtiliyor) nükleer üretimden sağlamaları zorunluluğu tüzüğe koyularak, garantilenmektedir.

Elektriğin özelleştirilmesi İngiltere Hükümetinin hedeflediği en çekici alanlardan biri olagelmıştır. Çağdaş yaşamın temelini oluşturan böyle büyük ölçekli ve karmaşık bir endüstri, Enerji Bakanı Cecil Parkinson'un ve hükümetin politik başarasısında bir ölçüt oluşturacaktır.

Ancak Kararname'nin öngördüğü biçimde özelleştirmenin, başka biçimlere göre daha düşük enerji maliyeti sağlayıp sağlamayacağı tartışılmaktadır. "The Independent'da kararnamenin önemli ekonomik kazanımlar sağlayabileceği üç yünden kuşku bulunmamaktadır.

i) Mevcut dağıtım kurumları kararnameyle doğal tekeller olarak tanımlanmaktadır. Bu tekeller iki yoldan yumuşatılmaktadır; dağıtım kuruluşlarına farklı kaynaklardan enerji satın alma hakkı verilerek ve tüketicilere performans standart-

larını karşılayamayan şirketleri dava etme hakkı verilerek.

ii) Ancak bu mekanizmaların çalışacağı kuşkuludur. Mevcut üretim kapasitesinin % 70'ini koruyacak CEGB Pazara egemen olacaktır. Elektrik üretimindeki rekabetin, hükümetin kararnamenin asıl kurbanı gibi görünen British Coal'la (Kömür Kurumu) karşı karşıya bıraktığı rekabetten daha zayıf kalacağı beklenebilir.

Yerel dağıtım şirketlerinin belirsiz bir miktar nükleer enerji satın almaları zorunluluğu ise, ekonomikten çok politik bir karardır. Tüketici taleplerine gelince; işletme disiplini sağlayacak bir araç olmaktan öteye gidemeyecektir.

iii) Üçüncü kuşku yeniden örgütleniş biçiminden kaynaklanmaktadır. Elektrik enerjisi, depolanmayışı nedeniyle, öteden beri doğal bir tekel olarak tanımlanmış ve dağıtım ve üretimin bir elde toplanmasının verimliliği arttırdığı söylenegelmıştır. Şimdi üretimle dağıtımın ayrılması verimliliği düşürecek mi, iyileştirecek mü? Kararname bu konuya açıklık getirmemektedir. Dağıtım şirketlerinin, üretimde rekabet olacağı varsayılırsa, kaynak temininde ekonomik ölçütlerle uzun dönemli kaynak güvenlik ve güvenilirliğini nasıl bağdaştırabilecekleri temel sorun olacaktır. The Guardian'da ise "iki Pazar Gücünün Öyküsü" başlığı altında; özelleştirmenin hükümetin görüşüne göre sanayiye pazar güçlerinin etkisine açacağı belirtildikten sonra, CEGB'nin ikiye bölünmesiyle ortaya çıkacak iki şirketin, hâlâ dev boyutlarda olduğu ve bunun dışındaki rekabet odaklarının iki iskoç üretim kurumu ile Fransa'yla bağlantı sağlayan denizaltı kablosu ve kendi üretim birimlerini kurmaya cesaret edebilecek özel kuruluşlar olacağı vurgulanmaktadır.

Bu yaklaşımdaki sakatlığın ise, kömür endüstrisinin küçültülmesi ve hatta ayaklar altında ezilmesi gerektiği varsayımına dayanması olduğu belirtilmektedir. Madencilerin gücünden korkması, hükümetin kömüre ağır bir darbe indirmesine yol açmıştır. Yeni özelleşen şirketlerin kömürü en ucuz dünya pazarların-

dan sağlamalarına izin verilecektir. Halen CEGB gereksiniminin % 80'ini British Coal'dan dünya fiyatlarının üstünde fiyatlarla karşılamakta olduğu için, bu kararın sarsıcı etkileri olacak, kömür ocaklarının kapanmasına yol açacaktır. Bu, özelleştirmenin verimlilik artışı açısından temel kazanımı olacaktır, ancak bunun için özelleştirmenin gerekmediği de açıktır. CEGB'nin kömür endüstrisini destekleme zorunluluğu kaldırılabilir ve kömürün en ucuz kaynaklardan sağlanması talimatı verilebilir.

Öte yandan, kömürü daha ucuz kaynaklardan almakla sağlanacak kazanç nükleer enerjide hükümetin aynı serbest rekabet ortamını sağlamayı reddedişinin getireceği fazladan maliyetle eriyecektir. Bu ise, yeni politikanın zayıf noktasıdır. Pazar güçlerinin etkisine açılması ise nükleer endüstrinin sonu olacaktır. Çünkü, özel sektör nükleer enerjiyi ekonomik bulmamaktadır. Gelecekte % 20 nükleer kapasite sağlamak için, hükümet nükleer üretimi mevcut kapasitesinin % 70'ine sahip olacak şirkete veriyor ve gelecekteki yıllarda yeni nükleer santraller kurmasını öngörüyor. Bu ise, şu anda kömüre sağlanan tüm sübvansiyonun çekilerek nükleere yöneltmesi anlamına geliyor.

Enerji Bakanı Parkinson Avam Kamarasında yaptığı konuşmada tüketicilerin gereksinimlerinin en iyi biçimde serbest rekabetle karşılanacağını söylemiştir. Hükümet gelecekteki bir kaç on yılın parametrelerini geri dönülemez biçimde belirlemiştir. Parkinson sadece fosil yakıtlara bağlı enerji politikasının, madencilerinin gücü göz önüne alındığında, hatalı olacağını belirtmektedir. Ancak Britanya'da öbür ülkelerden farklı olarak üç ayrı fosil yakıt; kömür, petrol ve doğal gaz bulunmaktadır. Enerji Bakanının, zaten ciddi bir düşüş içinde olan bir tehdiye karşı kullandığı nükleer enerji, aşırı pahalı bir güvenlik aracıdır. Buradaki çelişki; enerji gerçek anlamda pazar güçlerinin etkisine bırakılsaydı bunun bütün avantajlarından yararlanarak nükleer enerjiyi ezecek olan kömür endüstrisi, şimdi ikili bir baskıyla karşı-

karşıya kalacak olmasıdır, kömür lehine tercihler kömüre ayrımcı bir tavra dönüşmüştür. Madenciler, Parkinson'un dediği kadar güçlü çıksa bile bu pahalı bir uygulamadır. Gerçekte ise madencilerin eyleminin zayıfladığı bir dönemde üstelik, hayli pahalı bir hatadır.

Gene basına göre; Kararname, Parlamentoda yoğun tartışmalara neden olmuştur. İşçi Partisinin gölge enerji bakanı Prescott, enerji sektöründe özelleştirmenin daha yüksek fiyatlar yaratarak daha kötü tüketici hizmetlerine ve yaklaşık 75000 kişinin işini kaybetmesine neden olacağını belirtmekte ve "ilerdeki vergi indirimlerine karşılık ödeyeceğimiz bir fiyattır bu" demektedir. Kararname, özellikle kömür endüstrisinin geleceğinden endişe duyan İşçi Partisi milletvekillerince şiddetle eleştirilmiştir. Prescott,

Kararnamenin rekabet yaratmaya-çağını, tersine tekelleri koruduğunu belirtmekte ve "Bu karar, elektrik endüstrisini örgütlenme açısından 50 yıl geriye götürmektedir. Elektrik enerji teminini parçalamak, dünya eğitiminin tersinedir ve politikanın sağ duyuya galip gelmesi demektir." demektedir. Ve "Britanya'da enerji fiyatları dünyanın en ucuz fiyatlarıdır, özelleştirme bundan ucuz fiyatları nasıl sağlayabilir?" diye sormaktadır. Özelleştirmeden önce enerji fiyatlarına % 15 zam yapılmasını ise, sanayiye özelleştirmeden önce palazlandırmak için düzenlenmiş bir vergi olarak yorumlamakta ve Parkinson'un enerji kesintisine (karanlık günlere) neden olacak ilk bakan olarak anılacağını öne sürmektedir. Kömür ithalinin 30 milyon ton artacağını ve bunun ticaret açığını 1 milyon sterlin arttıracağını belirtmektedir.

Şebeke üzerindeki kontrolünü koruyabilmek için yoğun bir kampanya sürdüren CEEB'nin başkanı Lord Marshall ise hükümetin kararından büyük üzüntü duyduğunu belirtip "Görüşümüze göre, bu karar tüketicilerin lehine olmaktan uzaktır. Aynı zamanda CEEB'nin iyi ve kötü zamanlardaki 30 yıllık deneyimini göz ardı etmektedir" demiştir.

Thatcher'in en gözde teknokratı olduğu söylenen Lord Marshall'ın kaybettiği bu savaşındaki en büyük şanssızlığının, Thatcher'in en gözde bakanı Cecil Parkinson ile karşı karşıya gelmesi olduğu belirtilmektedir.

Öte yandan, Lord Marshall'ın tersine Elektrik Tüketicileri Konseyi kararnameyi tüketicilere tazminat talebi hakkı tanıması açısından "yaratıcı" bulunduğunu belirtmektedir! D

TEK'İN ÖZEL KESİME DEVRİNDE ÖNEMLİ BİR ADIM (!)

EMO izmir Şubesi

Ulusal elektrik enerjisi politikasında düşünülen önemli değişikliklerden biri, belli bir bölgede elektrik enerjisi üretimi, iletimi, dağıtım ve ticaretini yapma yetkisini özel şirketlere vermektir. Bunun için TEK yasasında değişiklik yapılmış sonra da konuyla ilgili olarak yönetmelik çıkarılmıştır. Buna paralel olarak, santral yapım, üretim ve işletmesi özel teşebbüsçe yapılması için ihaleler başlamış ve Bingöl Karlıova'da kömüre dayalı bir termik santralin bu çerçevede içinde, özel teşebbüsçe yapımına başlanmıştır.

Geçtiğimiz Ekim ayında ise, bu enerji politikası değişikliğine bir halka daha eklendi. Bu, "Adana, Mersin, Hatay illerinin tamamı ile Kahramanmaraş ilinin Merkez ilçesi, Merkez bucağına bağlı küçük Sır ve Yeşildere köyleri ile Merkez ilçe Yeniköy bucağına bağlı Kısıklı köyü sınırları içindeki bölge"de, TEK'in sahip olduğu elektrik enerjisi üretimi, iletimi, *dağıtım* ve ticareti yetkisini Çukurova E-

lektrik A.Ş.'ne devredilmesidir. Böylece hükümetin bölge bölge TEK'in yürüttüğü elektrik hizmetini özel teşebbüse devredeceği anlaşılmaktadır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Çukurova Elektrik A.Ş. arasında imzalanan sözleşmede dikkatimizi çeken bazı maddeleri ele almak istiyoruz.

"Madde-6.f: Şirket kurmuş ve işletmekte olduğu ve ileride kuracağı üretim, iletim ve dağıtım tesisleri ile görev bölgesinin elektrik enerjisi ihtiyacını karşılamak ve sokak aydınlatma hizmetleri de dahil olmak üzere hiçbir aksaklığa meydan vermeden bu bölgedeki talepleri yerine getirmekle ve hizmeti mevcut ve Bakanlıkça onaylanacak olan yönetmeliklere uygun olarak en küçük tüketiciye (müşteriye) kadar götürmekle yükümlüdür." Tarafların bu madde de belirtilen yükümlülüğe ne ölçüde uyacağı bilinmemektedir. Çünkü aynı konu geçmişte pratiği ya-

sanarak öğrenilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemizde elektrik hizmetleri başlangıçta imtiyazlı şirketler eliyle verilmek istenmiş, fakat "imtiyazlı şirketler, her ne kadar belirli şartları yerine getiren her istek sahibine elektrik vermeği taahhüt etmiş buldukları için üretim tesislerini ihtiyaca göre büyütme zorunda idilerse de, ortaklıklar yeni sermaye yatırımı gerektiren bu zorunluktan kaçmak üzere çeşitli yollara başvurmuşlardır" (> TEK yayını bir kitaptan aldığımız bu paragraf, özel teşebbüsün her çalışmasında olduğu gibi, elektrik hizmetinde de öncelikle kâr payını göz önüne aldığını kanıtlamaktadır. Oysa elektrik alt yapı yatırımları içinde ve temel mal niteliğinde bulunduğundan hizmetin, kârdan önemli olması gerekmektedir. Bu da ancak elektrik hizmetinin kamu elinde bulunmasıyla olanaklıdır.

ilginç olan bir diğer madde elektrik tarifesidir. 16.maddeyi aynen buraya almak istiyoruz.

"Madde 16: Tarife

Elektrik enerjisi satış tarifeleri, 3096 sayılı Kanun'un 9. maddesi hükmü ve aşağıdaki hususları göz önünde bulundurmak suretiyle hazırlanıp Şirket tarafından Bakanlığa teklifi ve Bakanlığın onayı ile yürürlüğe girer.

Tarifeler yeni tarifenin Bakanlık tarafından onaylandığı tarihe kadar geçerli olacaktır. Bakanlık ve Şirket, tarifelerin yeniden tesbitini isteyebilir. Tarifelerin tesbitinde, enerjinin üretim, iletim, dağıtım ve ticareti için yapılacak aşağıdaki masrafları yıllık tutarları dikkate alınacaktır. Şirket bu masraflarda tutumlu ve tedbirli şir işletmeci gibi hareket edecektir.

Tarifenin Tesbitinde:

1. Yakıt ve Malzeme Masrafları: Kullanılan her nevi yakıt, yağ ve işletme malzemesinin tutarı.
2. Su Masrafları: Hidroelektrik santrallarda kullanılan su parasının bedeli,
3. Dışardan Alınan Enerji Bedeli: Şirketin kendi üretimi olmayıp, hariçten aldığı elektrik enerjisi için ödeyeceği tutar,
4. Personel Masrafları: Her türlü işçi ve personele yapılan masraflarla yönetim ve denetim giderleri.
5. Tamir ve Bakım Masrafları: Bina makina ve tesisatın, nakil vasıtaları ve demirbaşların tamir ve bakımı için yapılan masraflar,
6. Vergi ve Resimler: Şirketin kanuni mükellefiyetler dolayısıyla ödeyeceği Kurumlar Vergisi dahil her türlü vergi ve resimler,
7. Kanuni ihtiyatlar,
8. Fonlar,
9. Teknik ve sermaye amortismanları,
10. Yatırımlar için sağlanan kredilere ait faizler ve ana para ile bunlara ait kur farkları,
- 11 Çeşitli Masraflar: Görev konusu işlerle, Bakanlık tarafından verilecek sokak aydınlatması ve benzeri görevlerin ifa, idame ve idaresi için lüzumlu her türlü sair masraflar.

12. İşletme Hakkı Devir Bedeli,

13. Şirketin yeniden değerlendirilmiş, ödenmiş sermayesine görev ve piyasa şartlarına göre makûl oranda bir temettü göz önünde bulundurulur."

Demek ki, Bakanlık şirketin bildireceği yıllık masrafları gözönüne alarak vereceği tarife ile şirketin kâr miktarını da saptamaktadır. Şu anda TEK zarar ediyor denmektedir. Öyleyse bu özel şirketler hiç zarar etmeyecektir. Çünkü masrafları çıktıktan sonra, tarife tespitinin 13. fıkrasında belirtildiği şekilde bir tarife verileceği öngörülmüştür.

Buradan açıkça görülen, bu işin hiç bir riskinin olmadığıdır. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında imtiyazlı elektrik şirketleri tarife konusunda şöyle yapıyorlardı'. "Para değerinin düşmesi, mal ve işçilik giderlerinin artması durumunda, hemen elektrik satış fiyatlarını yükseltebilmekteydiler. Ayrıca satış fiyatları da bir hayli yüksekti. Altın esasına göre hesaplandığında örneğin İstanbul veya İzmir'de 1 kilovat-saat satış fiyatının bugünkü fiyatlarla 5-6 katı olduğu görülmektedir."²¹.

Geçmişte yaşanan bu durumu günümüzde düşünürsek, imtiyazlı şirketlerin elektriğin satış fiyatının artırılması için Bakanlığa dayatacakları ve istedikleri fiyatı da alacakları çok açık olarak görülmektedir.

Diğer bir konu da, şirkete devredilecek bölgede, TEKte çalışan personelin ne olacağıdır? Şirketle Bakanlık arasında yapılan sözleşmede bu konu belirsizdir. Ancak özellikle 657 sayılı yasaya tabi olan personelin her türlü haklarının saklı olduğunu burada belirtelim. Sözleşmeli olanlar için ise, şirket tek yönlü tasarruf yetkisine sahiptir.

Esasen, 70 yılına Çukurova Elektrik A.Ş. ile Enerji Bakanlığı arasında yapılan sözleşmenin gerçekleşmesi için, "Kamu kesiminden Özel Kesime Devir Yönetmeliği"nin olması gerekir. Henüz yürürlükte böyle bir yönetmelik yoktur. Şimdi herhalde bu yönetmelik hazırlanıyor-dun (!)

Oda olarak bu konuda başından beri söylediğimiz şudur-Elektrik enerjisinin etüt, proje, tesis, işletme, bakım ve ticareti için ülke çapında koordineli bir çalışma yapılabilmesi tüm hizmetlerin tek bir elde toplanmasını gerekli kılmaktadır. Yakında üye olacağımız Avrupa Topluluğu'nda, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde elektrik enerjisi, TEK gibi benzeri kuruluşlar tarafından 40 yılı aşkın süredir tek elden yürütülmektedir. Hükümet hep Avrupa'dan örnekler vermektedir. Tabi verilen örnekler kendi görüşünü desteklediği sürece...

Bu gün yapılan, KiT'leri dolayısıyla TEK'i önce çalışmaz hale getirmek, sonra da iyi çalışmıyor, zarar ediyor diye özel kesime devretmektir.

Biz, yanlış olduğunu kanıtladığımız bu olaya başından beri karşı çıktık. Bu konudaki çalışmalarımızı ülke çıkarlarını gözönüne alarak sonuna kadar sürdüreceğiz. **D**

(1) TEK hakkında Genel Bilgiler, 1972. TEK Yayını S.93
(2) TEK hakkında Genel Bilgiler, 1972. TEK Yayını S.92